

У другој деценији XIV века нагло се смањио број потенцијалних наследника српског престола. Драгутинов старији син Урошиц је умро, Милутинов син Стефан је био ослепљен и прогнан, док је Владислав, други Драгутинов син, после 1316. затворен и онемогућен. Од свих Драгутинових и Милутинових наследника остао је само Константин, о коме се скоро ништа не зна, чак ни приближно време кад се родио ни из ког је брака потекао.¹ Њега је Милутин, чини се, одредио за наследника. Споменуо га је у натпису на икони дарованој цркви Светог Николе у Барију 1319. године, дао је да се унесе његов портрет у лозу Немањиних потомака, сликану у манастиру Грачаници. Није искључено да му је поверио управу над Зетом.²

Ослепљени Стефан није, међутим, био заборављен у далеком Цариграду. Његови вапаји и молбе да га пусте да се врати у земљу нашли су одјека у српским црквеним круговима. Нарочито су Светогорци, најчешћи посредници између Цариграда и српског двора, примили к срцу Стефанову тешку судбину. Пресудна је, можда, била околност што се Данило, некадашњи игуман Хиландара и Бањске, а сада епископ, заузео за краљевог сина. Боравећи у Хиландару, он је писао Милутину и у исто време молио архиепископа Никодима да утиче на краља да промени став према сину и да му дозволи да се врати из прогонства. Милутин је, најзад, попустио и прихватио сина, који се у Србију највероватније вратио у току 1320. године. Отац му је доделио за издржавање жупу Будимљу.³

Милутину је тада било преостало још мало дана, али то није могао знати ни он сам, нити су то могли знати људи из његове околине. Иако је испунио скоро четири деценије владавине, Милутин, ипак, није био у дубокој старости. Водио је, истина, живот пун напора и узбуђења у коме су периоди мира и спокојства били ретки. Болест га је задесила изненада, а агонија је дуго

¹ Познавање живота Константиновог постало је још оскудније откако је М. Динић, *Comes Constantinus*, ЗРВИ 7 (1961) 1–11, показао да кнез Константин из Хума с почетка XIV века није краљев син, а И. Божић, *Dominus rex Constantinus*, Зборник ФФ 12 (1974) 433–440, озбиљно пољуљао уверење да скадарски новац са именом Константина припада Милутиновом сину.

² Ниједан од сачуваних извора не говори о Константиновом деловању у Зети, али ни атрибуција новца с натписом «dominus rex Constantinus» није сасвим поуздана. Нема сачуваних савремених извора у којима се Константин Балшић помиње с краљевском титулом.

³ Хронологија се утврђује на основу седмогодишњег боравка у Цариграду, наведеног у савременом запису: Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, 26, бр. 56. Будимља је предео око Берана (данас Иванград). У манастиру Ђурђеви Ступови било је седиште будимљанске епископије.

XXXI Краљ Милутин, Богородица Љевишка у Призрену, источни зид припрате, око 1310. године.

XXXII Студеница. Краљева црква. Рођење Богородице. Јужни зид око 1314. године.

XXXIII Краљица Симонида.
Грачаница, око 1320. године.

трајала. У Неродимљи, једној од краљевских резиденција, пао је у постељу и изгубио моћ говора. Међу људима који су болесног краља у то време окружавали био је и епископ Данило, који му је раније умео бити од користи. Овога пута могао је само да буде сведок како краљevo боловање, без наде на опоравак, омогућава слабљење дисциплине и избијање немира. У држави се краљева рука није осећала, а наследник престола није био уведен у власт, можда ни довољно одлучно одређен. У метежима, војници су се сукобљавали, нападали и пљачкали, а све се то наставило и после краљеве смрти. Угрожена је чак била погребна поворка која је пратила краљevo тело из Неродимље у Бањску, где му је још за живота био припремљен гроб.⁴

Није познато где су се и с каквим снагама затекли Милутинови синови у тренутку очеве смрти. У повељи за своју задужбину, Дечански манастир, Стефан Урош III веома уопштено приказује ток догађаја: Бог му се смиловао, вратио му очњи вид и поставио га на престо за владара свих очевих земаља. Био је крунисан »богодарованим венцем краљевства српског« на Богојављење, 6. јануара 1322. године. Између крунисања и Милутинове смрти, 29. октобра 1321. године, протекло је седамдесет дана испуњених бар једним делом унутрашњим борбама, које нисмо кадри да реконструиремо. Први животописац Стефанов приписује највећи значај вести о томе да је прогледао: »силоименити његова отачаства долазећи клањаху му се«, јер су у томе догађају видели »предивно чудо«. Нешто више се може рећи ако се узму у обзир казивања другог биографа Стефановог, Григорија Цамблака, који је почетком XV века писао удаљен од догађаја и под утицајем легендарних казивања. Тек после крунисања дошло је до борбе с Константином, који није прихватио понуду да има друго достојанство у држави, већ је изнудио битку у којој је погинуо.⁵

Немири у време Милутинове смрти пружили су прилику и Драгутиновом сину Владиславу да се ослободи затвора. Из оскудних извора којима располажемо не може се извести закључак да је и он, као трећи претендент, учествовао у борбама за власт у целој српској држави. Он се првенствено окренуо очевим областима и у њима успоставио и учврстио своју власт. Уживао је, свакако, подршку локалне власти, а вероватно га је помагао и угарски краљ. У сваком случају, Владислав је носио краљевску титулу и имао двор с достојанственицима и дворским службеницима, издавао је повеље, ковао новац, у закуп издавао тргове и уживао приходе од њих. Није јасно да ли је очеву државу обновио у пуном обиму. Босански бан се већ 1323. назива господарем Усоре и Соли, а нејасан је и положај Рудника. У сваком случају, за извесно време обновила се ситуација из времена Драгутина и Милутина: напоредо су постојале две самосталне државе. Врло је вероватно да два братучеда Стефан и Владислав, као и њихови очеви, нису све време били у непријатељству. Трговци из Приморја имали су услове да без тешкоћа послују у обе државе током 1322. и 1323. године.

⁴ Метеже и немире описује Данилов ученик (изд. Даничић, 156–159), а његова казивања потврђују савремени документи Котора и Дубровника, који спомињу пљачке у време кад је умро краљ Урош. Уп. А. Mayer, *Kotorski spomenici* 135–136; HAD *Testamenta Notariae* 3 f. 26.

⁵ *Животи краљева и архиепископа српских*, изд. Ђ. Даничић, 164–173; *Живот краља Стефана Дечанског*, изд. Ј. Шафарик, Гласник ДСС 11 (1859) 63–66. Барски надбискуп Гијом Адам (M. Safflay, *Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka*, *Vjesnik ZA* 13 (1911) 148) каже да је Стефан убио Константина на нечувано свиреп начин. Слична верзија налазила се и у непознатом извору којим се служио Мавро Орбин.

У првој биографији Стефана Дечанског забележено је да му се «беше догодила нека скрб од цара бугарског Михаила, и од брата његова Владислава, сина Стефана краља».⁶ Увреду с бугарске стране можемо открити у Михаиловом раскиду са Аном, сестром српског краља, и женидби са удовицом његовог претходника, која је била сестра цара Андроника III Палеолога. Тај Михаилов поступак оптеретио је даље односе Бугарске и Србије, али није познато да ли је Стефан нешто предузео против њега.

Јад који је Стефану нанео Владислав такође се може одгонетнути, мада са мање поузданости. Спор је избио око Рудника, важног трговачког средишта и извора прихода. У јесен 1323. године, трговци у Руднику давали су поклоне краљу Владиславу, а пред крај године трг је дошао у руке краља Стефана Уроша III. Владислављеве присталице и дубровачки трговац Менче Менчетић затворили су се у рудничку тврђаву Островицу. Краљ је оштро замечен због мешања овога Дубровчанина, који је, иначе, припадао кругу поверљивих људи краља Владислава, и захтевао од Дубровника да нареди да тврђаву преда краљу. Нису помагала дубровачка извињавања и објашњења да дубровачке власти немају никакве везе с Менчетићем, како се он морао склонити у тврђаву да би спасао себе и имовину, да су у њој и српски великаши и да он не може наметати своју вољу, да не сме да напусти тврђаву јер страхује за свој живот.⁷ Краљ је остао неумољив и почетком 1324. године позатварао дубровачке трговце и секвестровао њихову имовину.

То је значило преокрет у краљевим, иначе добрим односима с Дубровником. Он је већ крајем 1321. потврдио граду очеве повеље⁸ и уредно примао светодмитарски доходак. Дубровчани су чинили значајне услуге краљу у његовим важним дипломатским пословима у јужној Италији, а он је пружао заштиту и безбедност трговцима који су боравили у рударским насељима и трговима. Добри односи с краљем нису, међутим, у то време били довољни да осигурају Дубровчанима мир на границама. Тих година се често жале на пљачке и нападе, прибегавају репресалијама и туже се владару. Цело пролеће, од априла до јуна 1324, трајали су преговори, у које су Дубровчани укључили и Венецију. Обустављена је била сва трговина са земљама српског краља.⁹ Ипак, дошло је до попуштања: краљ је пустио трговце и вратио им

⁶ Животи краљева и архиепископа српских, изд. Ђ. Даничић, 174. Време ових догађаја може се приближно утврдити: пре него што је Данило II постао архиепископ (14. септембар 1324), а пошто се Михаило Шишманић учврстио на престолу (пролеће 1323). Данило је ишао најпре у Трново, затим у Цариград, па се повукао у Свету Гору, где га је затекла вест о смрти архиепископа Никодима. Сукоб између Стефана и Владислава био је у пуном јеку крајем 1323. године. У извору нема никаквог основа за нагађање да су бугарски цар и Владислав сарађивали у борби против Стефана Уроша III.

⁷ *Моп. Rag.* I, 103, 105. М. Динић, *За историју рударства II*, 4, претпостављао је да је Владислав постао господар Рудника после Милутинове смрти. Могуће је, међутим, да је он завладао Рудником тек у јесен 1323. године. Пада у очи чињеница да су му дубровачки трговци у Руднику тада дали поклон. Менче Менчетић, иначе близак Владиславу, који је био сведок при издавању повеље у октобру 1323 (М. Пуцић, *Споменици српски II*, 4), није хтео да учествује у трошковима. И стилизација Даниловог настављача говорила би у прилог мишљењу да је Владислав напао Стефана.

⁸ С. Ђирковић, *Прва повеља краља Стефана Дечанског Дубровнику*, Прилози КИФ 37 (1971) 208–212.

⁹ Краљ је и у марту 1324. поновио захтев да Менче Менчетић изађе из тврђаве Островице (*Моп. Rag.* I, 115–116). У току те године Менче је стигао у Дубровник, где му је у јулу 1326. било забрањено да се на било који начин уплиће у акције против српског краља. *HAD Diversa Cancellariae* 8 f. 82: Владислав је потиснут из Рудника и после тога му се губи траг, истина, не

имовину. Дубровник је дозволио да се роба шаље у области у залеђу. У пролеће 1326. краљ је издао нову повељу Дубровчанима са уобичајеним гаранцијама, али, стицајем околности, она није дуго остала на снази.

Споменути раскорак између краљеве службене политике према Дубровнику и понашања његових поданика из непосредног залеђа баца извесну светлост на промене које су се збиле после Милутинове смрти. Локална властела се осигурила, а краљева власт није била делотворна. То се нарочито осећало у периферним областима удаљеним од државног центра, где је најчешће боравио краљ са снагама на које се ослањао. Обнављање краљевског ауторитета није се могло постићи преко ноћи, поготову тамо где је краља заступао млади наследник, и сâм под туторством великаша.

У новим условима најбоље су се снашла четири сина Бранивојева. Учврстивши се на Пељешцу и у Стону, они су ширили своју власт и утицај не само у непосредном залеђу у Попову и према дубровачкој граници већ и према долини Неретве и преко ње. За живота Милутинова учествовали су у борбама против бана Младена II, а после његовог слома наставили су да се мешају у односе својих суседа. У лето 1322. опседали су град Имотски, иступајући као пријатељи Венеције, борили се против свргнутог дужда Бајамонте Тијепола, који је добио подршку Младена II, а касније и босанског бана Стјепана II Котроманића. Овај се 1322. године ослободио врховне власти и туторства брибирских кнежева учествујући с неколицином хрватских великаша, уз подршку краља Карла Роберта, у обарању бана Младена II, с којим се гаси династичка моћ Брибираца. Бан Стјепан II или Степош, како су га савременици називали, постао је, наместо банова из породице Брибирских, најснажнији сусед Србије на западу. Он је до 1324. завладао Усором и Соли и није остао на тим првим тековинама, којима је тек достигнуто раније пространство босанске државе.

Сударивши се с Бранивојевићима, бан Стјепан II придобио је за сарадњу Дубровчане, чија му је помоћ била драгоцене. Повољна је за њега била околност што су Бранивојевићи сматрани за одметнике од српског краља, тако да су Дубровчани могли склопити с баном савез а наглашавати да он није уперен против српског краља. Уосталом, у априлу 1326, у време када су одреди босанског бана и дубровачко бродовље наносили одлучне ударе Бранивојевићима негде око ушћа Неретве, млади краљ Душан је дошао у близину Дубровника, позив да посети град. Издејствовао је да се ослободи жена заробљеног Брајка Бранивојевића, која је била кћи војводе Војина, једног од Душанових великаша.¹⁰ Пошто је Михаило Бранивојевић по свој прилици погинуо у рату, а Брајко допао дубровачког заробљеништва, Браноје, поражен и гоњен, пребегло је покајнички на двор краља Стефана Дечанског. Тамо је, међутим, затворен и после извесног времена погубљен. Таквом завршетку допринели су Дубровчани поделивши прилично новца великашима на двору. Пошто је у дубровачком затвору убијен и Брајко, затрвена је цела породица Бранивојевића.

онако брзо како се претпостављало. У једном сведочењу у Дубровнику априла 1325. титулисан је као «dominus rex Vladislauus», К. Лирчек, *Споменици српски* 99. У тестаменту Вите Бобаљевића од 19. септембра 1326. забележен је Владислављев дуг: *item debet mihi dare Vladislauus rex pro patre suo occasione crucis uyp. CC et uyp. LX pro se. HAD Testamenta Notariae* 2. f. 55.

¹⁰ В. Трпковић, *Бранивојевићи*, ИГ 3–4 (1960) 57–75.

Само кратко време могло је изгледати да су Дубровчани, удружени с босанским баном, учинили услугу српском краљу ослободивши га одметника. Убрзо се показало да је епизода с Бранивојевим синовима имала веома тешке последице по српску државу. Победивши Бранивојевиће, босански бан и Дубровчани посели су и поделили њихову територију. Бан Стјепан II заузео је долину доње Неретве, предео око њеног ушћа и Крајину, која се простирала одатле према Цетини, док су Дубровчани ставили под свој надзор Стои и његово полуострво, правећи планове како да га што боље утврде.¹¹ Похитали су и да поведу преговоре с краљем како би легализовали своју нову тековину. Цена од 1.000 златника годишњег данка била им је превисока, па су преговори прекинута и обновљени тек почетком 1327. године. Тада су Дубровчани били спремни да потроше знатну суму на поклоне великашима да би утицали на краља да изађе у сусрет њиховим жељама. Преговори ипак нису текли глатко. Већ средином фебруара 1327, у Дубровнику је тајно забрањен извоз робе у Србију, а у исти мах су почеле припреме за упућивање новог посланства, које је имало да укаже почаст српском краљу и »брани наша права«. Још пре поласка тога посланства, краљ Стефан Урош III предузео је неке мере против дубровачких трговаца, на што су Дубровчани одговорили жалбама млетачком дужду и јавним позивом свим дубровачким трговцима да у року од месец дана напусте територије српског краља. Нормални односи били су на тај начин прекинута, а посланици су боравили на српском двору од средине маја до почетка августа 1327. Међутим, ни преговори ни акти добре воље, као што је стављање општинског лекара на располагање српском краљу, као могли да спрече потпуни раскид.

У другој половини августа или почетком септембра избио је рат који је трајао скоро годину дана.¹² О његовом току мало је шта познато, јер су архивске књиге из тог периода изгубљене. Сигурно је само то да је војска српског краља напала дубровачку градску територију и Стои и рат и одвела дубровачку стоку, а да је Дубровник наоружао галију и друге бродове и спречавао трговину с Котором и другим градовима српског краља. На удару су се нарочито нашли бродови натоварени сољу који су били упућени у Котор. Слабо су познати услови под којима је мир обновљен негде у лето 1328. године. Пељешац је дошао под власт српског краља, а Дубровчанима је враћена одведена стока. Узајамно су обрачунате нанете штете, тако да је краљ платио неку штету коју су причинили још Бранивојевићи, а Котор је после закључења мира остао дужан Дубровнику суму од 2.500 перпера.¹³

Оно што су Дубровчани посели после обарања Бранивојевића враћено је, дакле, под краљеву власт после много напора и једнога рата, а оно што је заузео бан Стјепан II, није враћено никада. Од 1326. босански бан се називао

¹¹ В. Трпковић, *Око »уступања« Стона и Пељешца Дубровчанима (1326–1333)*, ИГ 1 (1963) 39–60, приказао је сва ранија мишљења о томе како је Пељешац доспео у посед Дубровника и показао да о њиховој власти постоје документа из 1326. Он је, међутим, мислио да се такво стање задржало све до 1333, јер се раније није знало да је 1327. године дошло до рата између Србије и Дубровника.

¹² Б. Крекић, *О рату Дубровника и Србије 1327–1328*, ЗРВИ 11 (1968) 193–203, први је упозорио на документа о овом рату, који је почео у време између повратка дубровачких посланика (4. август 1327) и вести о заплени барки краљевих цариника (26. септембар 1327). Которани су 19. октобра 1327. изабрали capitaneos de guerra generales (A. Mayer, *Kotorski spomenici* 145, 171).

¹³ Б. Крекић, *нав. дело* 202–203; HAD Diversa Cancellariae 9 f. 8', 11', 15', 95.

господарем Хума и кнезом Хума, и одбијао је, као, уосталом, и много касније, да врати заузете области.¹⁴ Он се на рачун Србије проширио и у другим граничним областима, у Невесињу и Загорју, али тамо није трајно остао као у долини Неретве.¹⁵ Бан Стјепан II вршио је нападе на српску територију. Успомена на један поход остала је у бановој повељи у којој се хвале заслуге властелина који је у боју »у Раси« уступио бану у невољи свога коња.¹⁶ Од напада из Босне страдао је у Полимљу манастир Светог Николе у Бањи, седиште Дабарске епископије. Ту је млади краљ Душан негде пре 1329. године успешно ратовао против »безбожних и поганих бабуна«, како су називали банове поданике.¹⁷ Жигосање становника Босне као неверника и јеретика показује како је трајно непријатељство између бана Стјепана II и српских владара, чије су нам само поједине епизоде познате, утицало на јаче подвајање између Србије и Босне.

Заплети у западним и приморским областима представљали су само један део политичких преокупација краља Стефана Уроша III. Дошавши на власт, он је морао да прихвати и целокупно сложено наслеђе српске политике према Византији. Суочен с раздором у Византијском Царству, краљ није следио политику свога оца. Привржен цару Андронику II још из година свога цариградског изгнанства, Стефан није хтео да улази у савезе против њега. Дилема и није била у почетку тако драматична, јер су 1322, после кратко-трајне обнове непријатељстава, Андроник II и Андроник III склопили мир, који је трајао скоро пет година.

Очевим стопама ишао је, међутим, када се родбински везао за византијску царску династију. Убрзо пошто је дошао на престо, Стефан је изгубио жену Теодору с којом је делио тегобе изгнанства. Најпре је покушао да нађе жену међу владарским породицама са Запада. Већ у јануару 1323. очекивало се да ће краљу бити потребни бродови да из Апулије превезу у Дубровник кћерку тарентског кнеза. Требало је, дакле, да невеста буде Бланка, кћи непријатеља. Склапање тога брака било је одложено и планови донекле измењени: свадба је планирана у Скадру за крај априла или почетак маја.¹⁸ Али, ни тада брак није склопљен из разлога који се могу назрети. Филип је као ревностни католик стављао услов да српски краљ са својом властелом, свештенством и народом прихвати папску црквену власт. На његов подстицај, папа је у јуну 1323. упутио писмо српском краљу и одредио легате који су имали задатак да на свечан начин сједине српску црквену организацију са римском црквом. То се, наравно, није могло остварити, а није било ни реално

¹⁴ В. Трпковић, *Када је Степан II Котроманић први пут продро у Хум*, ИГ 1–2 (1960) 151–154. У литератури се не претпоставља да је било прекида у босанској власти над Дријевима и ушћем Неретве. Ипак, једно писмо српског краља од априла 1330, super facto Melede, Narenti et pavigii (Mon. Rag. V, 284) и извесне акције корчуланског кнеза, који је био непријатељ босанског бана, упућују на то да је Дечански можда ипак загосподарио Дријевима, а затим их поново изгубио у рату са сином Душаном.

¹⁵ Већ је К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 204, нап. 90, упозорио да је невестињски властелин Познан Пурчић 1327. био посланик босанског бана. Међутим, 1330. за његов поклад у Дубровнику интервенисао је млади краљ Душан (Mon. Rag. V, 301, 303, 315–316).

¹⁶ L. Thallóczy, *Studien* 18. О датуму уп. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе* 359.

¹⁷ Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, 25–26, бр. 55.

¹⁸ Mon. Rag. I, 75, 76, 79, 80–82. Дубровчани су користили прилику да с краљем поведу преговоре о уступању земљишта које окружује Жупу, Шумет и Ријеку.

оčekивати да ће се моћи остварити.¹⁹ Ипак, од планираног брака српски краљ није лако одустајао. У августу 1323. упућено је још једно посланство у јужну Италију. У њему је био и један Дубровчанин са задатком «да се оствари сродство које се већ дуго уговара међу господином краљем и господином кнезом», али успеха није било.

Краљ Стефан Урош III се тада окренуо византијској царској породици и, попут свог оца, оженио се сасвим младом Маријом Палеолог, кћерком паники, персеваста Јована, синовца Андроника II и Ирине, кћери Теодора Метохита, који је тада био велики логотет и десна рука старог цара. Брак је склопљен у првој половини 1324. године, јер у једној повељи из те године цар назива српског краља својим вољеним зетом.²⁰ Тај брак је после кратког времена изазвао тешкоће у односима српског краља и византијског цара. Краљев нови таст Јован Палеолог, дугогодишњи намесник у Солуну и његовој области, зажелело је да у већ подељеном Царству обезбеди себи посебан самостални део, какав је у своје време цар Михаило VIII наменио Јовановом оцу деспоту Константину. Без подршке у Византији, он је са женом прешао на двор српског краља, настојећи да уз његову помоћ оствари своје амбиције. Заједно са краљем пустошио је суседне византијске области, али није успео да наметне своју власт градовима. Стари цар га је приволео да се умири доделивши му високу титулу ћесара. Јован Палеолог је пристао да се врати у Солун, али је изненада умро на српском двору. Његову удовицу је у пролеће 1326. посетило посланство старог цара, које је преговарало и са српским краљем.

Тада је већ на помолу било обнављање борби између Андроника II и Андроника III, па су и једна и друга страна тежиле да ојачају своје позиције. Млади цар је задржавао државне приходе, смењивао локалне функционере, окупљао нове присталице. Знајући да стари цар има подршку српског краља, он се повезао с бугарским царем Михаилом и на једном састанку на византијској територији обећао му помоћ против српског краља и велику награду у новцу, уколико му овај помогне у борби против старог цара. У плановима Андроника II, војне снаге српског краља имале су велику улогу. Он је својим присталицама у Солуну и Македонији наложио да прикупе војску, уједине се са српском помоћном војском и пођу на младог цара.

Отворена непријатељства почела су у новембру 1327. Српску савезничку војску прилично велике снаге предводио је Хреља, за кога се сматрало да је «код властеле у Срба први међу свима по храбрости и војничком искуству».²¹ Српски ратници налазили су се између Сера и Солуна, један део ван солунских зидова, јер се присталице старог цара нису усуђивале да пуне велику војску у сам град. Вође странке старог цара, деспот Димитрије, протовестијар Андроник Палеолог и Михаило Асан, лакомислено су губили време и снагу у међусобном гложењу. Уз помоћ својих присталица у Солуну, Андроник III је у децембру 1327. успео да тајно уђе у Солун и загосподари градом. Био је то врло неповољан обрт по старог цара и његове присталице. Андроник III је,

¹⁹ М. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац 1934, 24–28, *Историја Црне Горе* 2/1, 68–69 (С. Ђирковић).

²⁰ L. Petit, *Actes de Chilandar* 210–212. М. Ласкарис је на основу ове повеље исправио погрешну хронологију Нићифора Григоре. Вероватно је «работа царска», ради које је Данило путовао у Цариград крајем 1323. или почетком 1324, имала везе са склапањем овог брака; уп. нап. 6 на стр. 498. Вид. М. Ласкарис, *Византиске принцезе* 83–88.

²¹ М. Динић, *Реља Охмушевић – Историја и предање*, ЗРВИ 9 (1966) 96–97.

уз своје територије у источној Тракији, добио упориште у Македонији, јер су и други градови и војни одреди прелазили на његову страну. Младом цару су се за кратко време предали Воден, Костур и Охрид, а српске трупе су се са остацима војске старог цара нашле опкољене у Серу. Присталице старог цара, не налазеће ослона у локалном становништву, захваћене паником, пребегле су српском краљу. Поред главних вођа, међу њима је било преко сто педесет угледних Византинаца који су све наде полагали у српског владара, јер нису имали снага којима би ситуацију окренули у своју корист. Они су успели да наговоре Стефана Дечанског да почетком 1328. године, вероватно фебруара или марта, са свим својим снагама дође у граничну област.

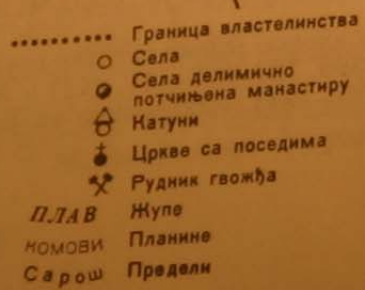
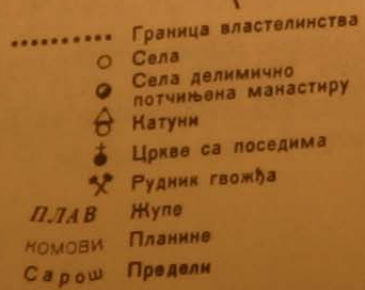
Упркос свакодневним наговарањима византијских пребеглица, краљ се није упустио у борбу са Андроником Млађим и његовом војском. Најпре је очекивао да ће му се придружити Хреља са одредима који су били у Серу, а затим је подсетио да је, пославши дванаест одреда, пружио помоћ и да неће напасти младог цара све док овај њега не нападне и озледи. Још одлучнији су били великаши из краљеве околине који су говорили да за краљем неће поћи ниједан од њих ако он први започне рат. На овакав став утицало је, с једне стране, искуство стечено посматрањем византијских унутрашњих борби, а с друге стране, Хрељино мишљење да треба очувати мир јер су снаге Андроника III мале, али врло храбре и извежбане.²²

Српски краљ је тада присталицама старог цара пружио три могућности да се избаве из невоље: или да он преко посланства замоли младог цара да својим поданицима опрости и да се с њима измири, или да их пошаље своме рођаку бугарском цару Михаилу да би уз његову помоћ доспели до Цариграда, или да их отпреми у Венецију, одакле би бродовима лако могли доћи у престоницу Царства. Предочио им је и могућност да се распореде у преостале градове: Прилеп, Просек и Струмицу и да ту, заштићени готово неосвојивим зидинама, сачекају крај рата између царева. Византијски бегунци су се одлучили за ово последње решење, међутим, ни оно није било трајно. Протовестијар Андроник је изабрао Прилеп, али је убрзо умро, а његови људи су град предали младом цару. Михаило Асан се није дуго задржао у Просеку, предао је град српском краљу, код кога је поново потражио уточиште. У близини Цариграда потучена је војска старог цара, и када је изгледало да је његова судбина запечаћена, добио је помоћ од бугарског цара Михаила, који је у међувремену напустио свога савезника и прешао на страну Андроника II. Цар Михаило је најпре упутио одред од 3.000 људи, а затим је и сам дошао на византијску територију, у рано пролеће 1328. године. На то се и Андроник III приближио Цариграду, и нешто дипломатијом и подсећањем на раније договоре и савезе, а нешто претњама, приволео је бугарског владара да се повуче. То је срушило и последње наде старог цара. У мају 1328. Андроник III је завладао престолом и уклонио с власти свога деда, који је касније, у време болести Андроника III, био присиљен да се замонаши.

Поставши неоспорни господар византијске територије, Андроник III је био у непријатељству са оба своја суседа: српским краљем који је истрајно, али бојажљиво помагао старог цара, и бугарским царем који је лако мењао

²² О учешћу српског краља у борбама између двојице Андроника, једине податке пружају византијски писци Нићифор Григора (Gregoras 390, 391, 394–395, 397, 409–411, 413) и Јован Кантакузин (Cantacuzenos 233, 260–264, 267–268, 275–278, 280–288). Искористио их је већ К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 205–206.

ВЛАСТЕЛИНСТВО МАНАСТИРА ДЕЧАНИ
1330 - 1345. г.

таборе. Већ у јуну 1328. Михаило је поново напао Византију и пустошио трачке градове, а повукао се тек кад је цар Андроник III скупио довољно војске да му се супротстави. Следили су, затим, напад Андроника III на Бугарску и нов поход бугарског цара на Византију, ратовање и преговорање, склапање примирја на мира на два састанка у октобру 1328. и крајем године. Тиме су оба владара добили одрешене руке за офанзивну политику према српском краљу, против кога су, годину дана раније, већ били склопили савез.

У односима српског краља са царем Андроником III није било тако наглих промена. Није познато због чега се уздржано непријатељство из времена унутрашњих борби претворило у отворено ратовање у време тешке болести византијског цара 1329. године. Можда су тада местимце померене границе српске власти, а сигурно је да је српска војска опседала Охрид, опустошивши претходно његову околину. Пошто је прездравио и сузбио Турке, који су прешли из Мале Азије, Андроник III је похитао у помоћ Охриду. На вест о царевом приближавању, српски одред је дигао опсаду.

У време тих српско-византијских борби, бугарски цар Михаило вратио се старом плану о савезу против српског краља. Односи српског и бугарског владара оптерећени су били зловољом у току више година, али они нису били у непрекидном непријатељству. Краљ Стефан је по злу памтио поступак Михаила према сестри и њеном сину, док је бугарски цар имао неке своје разлоге за увређеност и срџбу.²³ Како су се били изјаловили његови покушаји да извуче користи из византијских тешкоћа, окренуо је лист у политици према Србији да би изнудио што је могуће више уступака од краља Стефана, коме су руке биле везане због рата с Византијом. На српској страни се веровало да Михаило жели да потпуно загосподари српском државом и уклони њеног владара.²⁴

Договор о заједничком нападу на Србију био је постигнут у пролеће 1330. а почео је да се остварује у лето исте године. У првој половини јула, цар Андроник је дошао с војском у Македонију. Потчинио је, можда, неколико мањих утврђених градова, али није ишао даље од пелагонијске равнице очекујући долазак савезника, или, што је вероватније, очекујући исход његовог сукоба са српским краљем. Бугарски цар је, свакако, поход припремао дуже време, али је тек пред крај јула прешао српску границу. Он је обезбедио влашке и татарске помоћне одреде, тако да је заједно са својом војском располагао великом снагом коју су савременици процењивали на 15.000 људи.

Краљ Стефан Дечански, обавештен о плановима својих непријатеља, одлучио је да одмери снаге и с једним и с другим царем, и то најпре с бугарским а затим с византијским. Не познајући правац којим ће цар Михаило ударити на Србију, он је са главнином војске чекао на Добрич-пољу, на ушћу Топлице у Мораву. Обавештен да се бугарска војска упутила према области Земен, у изворишту Струме, кренуо је бугарском цару у сусрет. Војска српског краља била је ојачана одредом најамника са Запада, највероватније Шпанаца. Стефан Дечански је, као и његов отац, још раније имао стране најамнике у својој служби, а уочи овога рата унајмио је нове групе. Неки

²³ Почетком 1328. Стефан је био у добрим односима са Михаилом, јер је присталицама старог цара нудио да их посредством бугарског цара, свога рођака, отпреми у Цариград. Велбужд, старо епископско седиште, не јавља се у попису епископа у повељама краља Милутина, па је могуће да је у састав српске државе дошао тек за владавине Дечанског.

²⁴ Животи краљева и архиепископа српских, изд. Ђ. Даничић, 178.

најамници нису ни стигли на време да би учествовали у битки. Благовремено се, међутим, прикључио део војске који није био с краљем на Добрич-пољу.

У складу са средњовековним ратним обичајима, војска бугарског цара пет дана је пустошила и пљачкала земље српског владара, док није наишла на његов табор поред реке Каменче (данас Соволштица), северно од Велбужда (данас Ћустендил). За бугарског цара и његове савезнике сусрет је био неочекиван, а неочекиван је био и напад српске војске у подне 28. јула 1330. иако су претходно вођени преговори између два табора, а можда и уговорено кратко примирје. Већ први српски налет изазвао је пометњу у војсци бугарског цара, неприпремљеној за битку. Пометња се појачала када је део бугарске војске кренуо у бекство, а још више кад је пао рањен и сам бугарски цар. Почетну предност српски краљ је са искусном и добро организованом војском докраја искористио, и однео је победу која је далеко одјекнула. Битка је учинила велики утисак на савременике и у старим текстовима оставила више успомена на иједна друга битка у средњовековној српској историји; па ипак, података нема довољно да би се подробније описао њен ток.²⁵ Настављач архиепископа Данила II, писац житија Стефана Дечанског, наглашавао је, пре свега, изразе побожности српског краља и његова настојања да избегне сукоб. Уобичајеним стилским средствима он покушава да дочара жестину борби и подвиге ратника, не упуштајући се у појединости војног карактера. Њему, ипак, дугујемо вест о томе да је краљев син имао значајну улогу у битки: »млади краљ веома се прослави у томе рату«. Душану је, наиме, било поверено заповедништво над једним делом српских војних снага. Византинац Нићифор Григора у своме кратком опису битке главну улогу приписује самом краљу који се устремио на заставу непријатеља и успео да је отме праћен најамницима изузетне снаге и великог војног искуства стеченог у многим биткама.

Непосредно после битке, краљ Стефан Урош III је о победи обавестио краљицу и архиепископа, а затим је ушао у Бугарску и послао својој сестри вест о погибији њеног бившег мужа. Собом је водио угледне бугарске заробљенике да би му предали градове и државу. Прошао је предео Мраку и у месту Извори примио посланство Михаиловог брата Белаура и других бугарских великаша. Ту су српском краљу, по казивању Даниловог настављача, нудили да преузме власт над Бугарском. Он је то искористио да постави на бугарски царски престо Ивана Стефана, сина своје сестре. Одред српске војске пратио је с бугарском властелом новог владара на путу у престоницу, у Трново. Бугарски племићи и достојанственици били су потврђени у својим звањима и поседима.

После те интервенције, којом је окончано политичко искоришћавање победе извојеване на бојном пољу, Стефан Дечански се вратио у земљу, да би после кратког времена поново дигао војску, овога пута против византијског цара. Андроник III је, међутим, напустио Македонију још док је српски краљ боравио у Бугарској. По речима његовог сарадника Јована Кантакузина, он

²⁵ Битка на Велбужду била је посебно изучавана: С. Станојевић, Битка код Велбужда, Браство 24 (1930) 1-17; П. Томац, Велбушка битка, ВИГ 4 (1952) 99-111; Г. Шкриванић, Битка код Велбужда 28. VII 1330. године, Весник Војног музеја 16 (1970) 67-76; А. Бурмов, История на България през времето на Шишмановци (1323-1396 год.), Избрани произведения I, София 1968, 256-264. О учешћу најамника посебно је расправљао М. Динић, Шпански најамници у српској служби, ЗРВИ 6 (1960) 15-23.

је, с једне стране, зазирао од снаге Стефана Дечанског а, с друге стране, бугарско страдање му је будило велике наде, па је кренуо на државу свога дојучерашњег савезника. Тиме је задатак српског краља био у знатној мери олакшан, јер је као противника имао само византијске гарнизоне остављене у тврђавама. Према животописцу краља Стефана Дечанског, «многе земље у грчке државе предале су се краљу». Поименице он наводи «град славни Велес, град Просек, град Штип, град Чрешће, град Добрун», али није сигурно да су тиме тачно забележене краљеве тековине у Македонији.²⁶ У сваком случају, опасност од Византије била је за неко време отклоњена.

Предах и затишје после велике победе искористио је краљ да доврши послове око своје задужбине, манастира Пантократоровог код села Дечана у затрнавској жути. Црква је била знатним делом завршена и већ се припремала повеља с краљевим даровима када је дошло до напада цара Михаила и битке код Велбужда. Краљ се тада заветовао да ће повећати дарове ако му Сведржитељ, коме је манастир посвећен, помогне у рату. С тим повећањем, само уопштено забележеним, издата је прва повеља Дечанима, вероватно још у току лета 1330. године.²⁷

У јесен исте године, цар Андроник III је од Бугарске отргао црноморске градове. Тиме је још више уздрмао положај новог бугарског владара, кога је поставио српски краљ. Упркос казивању Стефановог животописца, по коме је промена на престолу у Бугарској извршена уз пристанак бугарских великаша, готово на њихову молбу, нови цар Иван Стефан био је суочен с јаком опозицијом и с тешком муком се одржавао на власти.²⁸ У један мах, против њега је избио устанак, али судбоносно за њега било је губљење подршке Србије, у којој је избио унутрашњи рат.

О узроцима сукоба имамо две противречне верзије. У приказу Даниловог ученика сва кривица је бачена на Стефана Дечанског. Он је Душана «омрзнуо савршеном мржњом», хтео је чак «љутом смрћу осудити свога сина». Он је дигао војску на сина, који је био послушан и који је избегавао сукоб, и ушао је у зетску земљу до града Скадра. Византијски историчар Нићифор Григора, који је одлазио сам у Србију, познавао српског краља и оставио драгоцене вести о Србији онога времена. Овај је био припреман за престолонаследника, сукоба сматра младог краља. Овај је био припреман за престолонаследника, али је почео да се брине за своју будућност и да страхује откако је отац добио децу у другом браку. Његово подозрење и страховања подстицале су велможе. Они су му обећавали подршку и подстрекивали га да устане против оца. Улога властеле је, без сумње, била велика, јер је спомиње и Данилов ученик

²⁶ Т. Томоски, *Белешки по воениот поход на Андроник III во Македонија во 1330 год.*, *Годишен зборник* 16 (1964) 41–44; М. Динић, *За хронологију Душанових освајања византијских градова*, *ЗРВИ* 4 (1956) 7. Штип је био у српским рукама већ у време Милутина, а Просек је српском краљу предао Михаило Асан још 1328. Могуће је да су оба града до лета 1330. била изгубљена.

²⁷ Као што су издавачи дечанских хрисовуља тачно утврдили, П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 37–50, најпре је издата хрисовуља чији се интерполирани препис у облику свитка чува данас у Архиву Србије. Тек после извесног времена, потребног да се обави омеђавање додатних посета, издата је, вероватно још у току 1330, пре сукоба с Душаном, опширнија хрисовуља, чији је текст изгубљен (стр. 73–138 наведеног издања; Душанова потврда на стр. 138–140 додата је после септембра 1331, када је Душан постао краљ).

²⁸ А. Бурмов, *нав. дело* 264–273.

описујући крај борби, пошто је он, за разлику од Григоре, знао да су отац и син у два маха ратовали.

Колико је дуго сукоб трљао и сазревао, данас се не може рећи, а нисмо ни сигурни када је избио.²⁹ У јануару 1331. био је, вероватно, већ у току, јер су Дубровчани 5. фебруара у писмима изјавили своје жаљење и нерасположење и староме и младоме краљу «због неслоге која је међу њима избила». Стефан Дечански је тада поново био у синовљевој области, можда баш у Скадру и околини, јер је од Дубровника тражио галије и бродове, док је син тражио «савет, помоћ и подршку». Овај први период раздора у краљевској породици трајао је прилично дуго и имао је неповољне последице по интересе српске краљевине. У земљи је завладала несигурност, а границе су биле угрожене. Дубровачки трговци су у Брскову морали некое да плате знатну суму новца да би остали у безбедности. У другим местима нису нашли ни такву заштиту, па се очекивало да ће у већем броју изаћи на морску обалу и вратити се у свој град. У Бугарској је сестрић српског краља збачен с престола пре но што се навршила година дана његове владавине.

Почетком априла Дубровник је упутио три посланика да посредују да се постигну мир и слога између старог и младог краља. И они су, свакако, били међу «многим посланствима» која су отац и син упућивали један другом док су преговарали у области Бојане. Према казивањима краљевог животописца, Стефан Дечански је пре тих преговора разорио синовљев двор у близини Скадра, «на обали реке Дримца». Душан се са својом властелом и војском склонио на другу обалу Бојане и врло опрезно, с много неповерења, примао очеве поруке и позиве. Тек када је остварио услове који су му пружали безбедност, отишао је оцу и тамо «страшним клетвама и великим обећањем» утврдио измирење. То се десило у другој половини априла 1331. године. Стефан Дечански се после тога вратио у централне области своје државе, док је Душан отишао у Требиње и тамо прихватио позив дубровачког посланства да посети град. За време кратког боравка у Дубровнику вођени су преговори о краљевим дуговима и другим спорним питањима.

С муком постигнути мир између оца и сина трајао је само три месеца. По причању Даниловог ученика, узрок новог сукоба била је мржња старог краља према сину, а непосредан повод је био позив Душану да дође оцу. Бојећи се сусрета са оцем, јер је веровао да се «спрема на моје заклање за никакву кривицу», Душан је позвао своју властелу да пође «у стране народе да не погинемо превременом смрћу». Властела младог краља се, међутим, одлучно успротивила таквој намери. Млади краљ је могао да бежи сам или да с властелом предухитри планове свога оца и на тај начин спасе живот. Душан је, према овом једностраном и неодређеном казивању, попустио пред наваљивањем својих великаша и кренуо с малом војском да нападне оца. Стефан Дечански је био изненада опкољен у своме двору у Неродимљи, највероват-

²⁹ Нићифор Григора, *нав. дело* 456–457, и Данилов наставаљач (изд. Даничић, 207–214) дају уопштено слику догађаја, док дубровачки архивски подаци омогућују извесно хронолошко прецизирање. К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 208–209, стављао је почетак првог сукоба у новембар 1330. јер се тада стари краљ налазио у Зети и тражио галије од Дубровчана. У ствари, краљ се налазио негде близу обале још у октобру, када су га посетили посланици најављени још у августу, кад су Дубровчани и честитали «тријумф и славу задобијене победом над бугарским царем». Ти посланици су боравили код старог краља све до јануара 1331. Млади краљ се обраћао Дубровнику за «савет и помоћ» у фебруару 1331, а не у новембру 1330, како је тврдио Јиречек.

није 21. августа 1331. године.³⁰ Пошто није био кадар да организује одбрану, побегао је с малобројном пратњом у тврђаву Петрич, а у Душанове руке су дошли двор и ризница. У његовој власти је остала и маћеха Марија Палеолог са својом децом. После тога је Душан наставио да прогони оца. Поново га је опколио у Петричу и присилио на предају. Дечански је са женом и децом из другог брака затворен у звечанску тврђаву, где је после нешто више од два месеца под нејасним околностима изгубио живот (11. новембра 1331).³¹

Вест о победи младога краља стигла је до Дубровника на самом почетку септембра. Душану је упућено писмо са изјавама радости због славе и узвишења које је доживео, с наговештавањем свечаног посланства. То посланство са честиткама и даровима није могло да стигне на свечаност краљевог крунисања које је обављено 8. септембра у другом двору Немањића, у Сврчину, где се нашао окупљен сабор племства и свештенства целе српске државе.

³⁰ Тачан датум се може извести из податка Даниловог настављача да је напад био у среду. Како се у Дубровнику већ 3. септембра 1331. знало о Душановој »слави и узвишењу« (Моп. Rag. V, 324), с више поузданости се може тврдити да се то одиграло у среду 21. августа неголи у среду 28. августа, јер у овом другом случају не би било довољно времена да вест стигне до Дубровника.

³¹ Преглед старих и нових мишљења о смрти Дечанског даје М. Маловић, Стефан Дечански и Зета (у штампи).

ОСВАЈАЧКА ПОЛИТИКА КРАЉА ДУШАНА

Преузевши престо као приврженик домаће властеле, нови краљ је намеравао да одмах крене према југу, у освајања византијских области, што је властела од њега и очекивала. Али пре тога млади краљ Душан се морао позабавити неким задацима у спољној и унутрашњој политици. Почетак ратовања против византијских области зависио је од односа српске државе према суседној Бугарској, у којој је 1331. године такође дошло до промене на престолу. После битке код Велбужда, власт је у Бугарској преузела Ана, сестра Стефана Дечанског и бивша супруга погинулог цара Михаила Шишмана у име свога сина. Уз помоћ победничких српских одреда, она је са сином Јованом Стефаном дошла у Трново. Међутим, та просрпска струја убрзо је изгубила власт, а бољари су довели на престо свога експонента Јована Александра (1331–1371), рођака цара Михаила Шишмана. Да би све расположиве снаге могао ангажовати у походима ка југу, краљ Душан је с новим бугарским царем закључио уговор о пријатељству, који је учвршћен и родбинским везама: Душан се оженио Јеленом, сестром цара Јована Александра. Односи између две суседне јужнословенске државе остали су углавном добри до краја Душанове владе (1355).

У првим годинама владавине краљ Душан се морао суочити с неочекиваним тешкоћама у самој Србији. Већ у пролеће 1332. године избија побуна великаша у Зети, баш у области где је једва годину дана раније млади краљ и почео акцију за преузимање престола. Незадовољни свакако наградама којима је Душан по преузимању власти платио њихову помоћ, зетски великаши су устали под вођством војводе Богоја, чије је седиште било у Светом Срђу на Бојани. Покрет се проширио и на суседне области северне Албаније, којима је господарио великаш Димитрије Сума. Побуна је, вероватно, имала шире размере, што се види из извештаја барског архиепископа Гијома Адама француском краљу Филипу VI (1332), у којем се говори о нестабилној ситуацији у Србији. Жестоки немири у непосредном залеђу узнемиравали су Дубровчане, забринуте за сигурност трговинског промета, те су они енергично покушавали да измире завађене стране. Млади краљ Душан брзо је угушио побуну зетских великаша и тако успоставио унутрашњи мир у држави, што је био неопходан предуслов за предузимање офанзиве према византијским областима на северним обалама Егејског мора.¹

Међутим, на западној и северозападној граници државе краљ Душан је

¹ О побуни против Душана у Зети вид. К. Лиречек, *Ист. Срба I*, 213; С. Станојевић, *Цар Душан*, Браство 16 (1921) 51 и даље; *Историја Црне Горе*, 2/1 74.